

Терезія Попович,

викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

УДК 340.1

***Європейські норми демократії:
теоретико-правові аспекти***

Дискусії з приводу визначення поняття демократії, і як наслідок плюралізм підходів у його розумінні – проблема, яка є однією з найбільш пріоритетних у теоретико-правовій науці. Сутнісне наповнення поняття демократії обумовлено, передовсім, певними критеріями, які є підставою для виокремлення цього типу державного режиму. Іншими словами, найбільш повно розкрити зміст демократії можливо через характеристику його складових інститутів. Емпіричною базою дослідження чільного поняття статті будуть норми міжнародного права, а саме Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. (надалі – Конвенція), яка, по суті, є одним із документів, що закріпили норми демократії для європейської спільноти. Крім того, важливим є з'ясування практики застосування положень Конвенції у діяльності Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд).

Окремі аспекти обраної тематики дослідження висвітлюються у працях

вітчизняних і закордонних учених, зокрема В. Тація, В. Буткевича, М. Буроменського, М. Дамірлі, Т. Дудаша, В. Туманова, С. Дікмана. Проте аналіз елементів поняття демократії в контексті положень Європейської конвенції та практики Суду (надалі – судова практика) залишається малодослідженою науковою проблематикою. Тому метою статті є розкриття змісту європейських норм демократії у теоретико-правовій площині.

Зміст Конвенції про захист прав людини та основних свобод вимагає розуміння і тлумачення її як єдиного цілого, тобто окремі положення необхідно сприймати системно. Такий підхід дозволяє виокремити базові елементи – критерії, без яких демократія згідно з положеннями Конвенції не є можливою.

Перший критерій – пріоритетність прав і свобод людини (розділ 1 Конвенції). Закріплені в Конвенції засадничі права людини не лише добре відомі всім суб'єктам правовідносин у державах, які ратифікували Кон-

венцію про захист прав людини і основоположних свобод, а й є засадничими щодо їхньої правотворчої та правозастосовчої діяльності. Жоден нормативно-правовий акт в Україні та інших державах – учасницях Ради Європи не може суперечити відповідним статтям Конвенції. Права та свободи, які містяться в Конвенції, – це визначальні європейські норми прав людини, покладені в основу діяльності держав – учасниць Ради Європи в царині дотримання прав людини. Водночас за кожною окремо взятою державою – членом Ради Європи залишається свобода вибору засобів застосування цих норм [1, с. 45].

Згідно з Конвенцією, права людини формують єдину систему для захисту гідності людини; будь-яке втручання в гарантовані права повинно бути оцінено з урахуванням того, що є «необхідним у демократичному суспільстві» (статті 8, 9, 10, 11). Тому єдиним видом необхідності, який може виправдати таке втручання, є необхідність, що виникає з потреб демократичного суспільства. Демократія, отже, виступає єдиною політичною моделлю, прийнятою Конвенцією, і, відповідно, єдино сумісною з нею [2, с. 55].

Другий критерій – народовладдя, тобто демократія передбачає безпосередню участь народу. Тільки інститутам, створеним народом і для народу, може бути надано владу держави.

Ось чому на окрему та особливу увагу, в аспекті дослідження демократичних норм, заслуговують положення ст. 3 Першого протоколу до Конвенції від 20 березня 1952 р., присвячені визначенню сутності вільних виборів, зокрема: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування за умов, які забезпечуватимуть народів вільне виявлення своєї думки при виборі законодавчої влади» [3].

Особливість цієї статті полягає в тому, що вона є єдиним основним

положенням Конвенції, в якому не йдеться про право чи свободу особи та в якому не передбачено невтручання з боку держави. Навпаки, в цій статті чітко сформульовано позитивне зобов'язання держави.

Що ж до природи прав, закріплених таким чином у ст. 3, то підхід Європейської комісії з прав людини дещо змінився, і від поняття «інституційне право на проведення вільних виборів» (див. рішення від 18 вересня 1961 р. про прийнятність скарги № 1028/61, справа X проти Бельгії D. R., т. 4, с. 338) Комісія перейшла до поняття загального виборчого права (див. рішення від 6 жовтня 1967 р. про прийнятність заяви № 2728/66, справа X проти Федеративної Республіки Німеччини, там же, т. 10, с. 338), а далі, поступово, – до поняття суб'єктивних прав участі: «права голосу» і «права висувати свою кандидатуру на виборах органу законодавчої влади» (див. рішення від 30 травня 1975 р. про прийнятність скарг № 6745 і 6746/76, справа W, X, Y и Z проти Бельгії, там же, т. 18, с. 244). Суд якраз погодився з цією останньою концепцією [4].

Гарантії захисту активного виборчого права містяться в рішенні Суду у справі Подколзіна (Podkolzina) проти Латвії (скарга № 46726/99) від 9 квітня 2002 р. Зокрема, принцип, згідно з яким права повинні бути діючими, вимагає, аби висновки про те, що той чи той кандидат не відповідає певним виборчим умовам, задовольняли ряд критеріїв з метою запобігання прийняттю свавільних рішень. Так, ці висновки повинен робити орган, який може надати який-небудь мінімум гарантій своєї неупередженості. Аналогічним чином це право розсуду визначеного органу не повинно бути надмірно широким; внутрішнє законодавство має досить чітко окреслити його межі [5].

Крім того, до цього критерію можемо віднести право на свободу

мирних зібрань, що є одним із основних політичних прав, без ефективної реалізації якого неможливий повноцінний розвиток демократичних інститутів та громадянського суспільства. Наразі Суд сформував розширену практику, що розкриває зміст свободи зібрань та визначає декілька важливих умов повноцінної реалізації цієї свободи. Так, у справі Інформаційний союз «Lentia» та інші проти Австрії (24.11.1993 р., § 38, Серія А, № 276) Суд указав, що розуміння свободи зібрань винятково як негативного права, тобто обов'язку держави утримуватися від втручання, не відповідало б цілям ст. 11 та Конвенції в цілому. У кожній державі є позитивний обов'язок забезпечити всі умови для реалізації свободи мирних зібрань. Одним із елементів гарантії реалізації свободи зібрань є гарантування забезпечення безпеки її учасників та організаторів [6, с. 6–7].

Одночасно в результаті правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ сформулював низку принципів тлумачення положень Конвенції. Так, у розгляді заяв щодо порушення ст. 10 Конвенції Суд застосовує такі принципи: свобода вираження поглядів становить одну з фундаментальних основ демократичного суспільства та одну з основних передумов для його розвитку, а також для самореалізації кожного індивіда; ... межі прийнятної критики за певних обставин можуть бути ширшими щодо державних службовців, які виконують свої повноваження, ніж щодо приватних осіб; слід чітко розрізняти твердження про факти та про оцінні судження; вид і суворість призначеного покарання також є факторами, які слід брати до уваги в оцінюванні пропорційності втручання у право на свободу вираження [7, с. 161].

Третій критерій – незалежна судова влада, тобто закон повинен тлумачитися і застосовуватися тільки незалежною судовою владою.

Право на справедливий суд – одне з пріоритетних прав людини, без забезпечення якого фактично неможливий ефективний захист будь-яких інших цінностей. Зокрема, ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції передбачає право кожного «на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...» [8].

Із зазначеного вище можна вирішити такі базові принципи справедливого судового розгляду, закріплені Конвенцією: незалежність та безсторонність суду, який розглядатиме справу, відкритість судового розгляду та публічне оголошення судового рішення, розумність строків розгляду справи.

Доречно зауважити, що коли йдеться про незалежність суддів, в основному мається на увазі їхня незалежність від інших державних органів і посадових осіб. Не є винятком незалежність і від законодавчих органів (парламентів) країни, які можуть мати на меті впливати на суди.

Одночасно один із елементів незалежності суду проявляється в тому, що він уповноважений виносити обов'язкові рішення, які не можуть бути в результаті змінені позасудовими органами. Для визначення рівня незалежності певного судового органу, необхідно враховувати, зокрема, спосіб призначення та строки повноважень його членів, існування захисту від зовнішнього тиску, а також з'ясувати, чи наявні зовнішні ознаки незалежності. Серед елементів, котрі беруться до уваги, вагоме місце посідає незмінюваність суддів протягом строку дії їхніх повноважень [9, с. 90].

Своєю чергою, безсторонність суду зазвичай визначається як відсутність упередженості чи зацікавленості. Відповідно до практики Суду вона може оцінюватися різними способами. Так, існує розмежування між суб'єктивним підходом, який намагається в'яснити, що думав суддя у глибині душі в подіб-

них обставинах, та об'єктивним підходом, покликаним показати, що поведінка судді виключає будь-які сумніви в його безсторонності [9, с. 90].

Для встановлення розумності строку розгляду конкретної справи у національних судових органах Суд також виробив у своїй практиці кілька взаємопов'язаних критеріїв, зокрема: складність справи; поведінку заявника (тобто особи, яка звернулася до Суду); поведінку судових та інших державних органів; важливість предмета розгляду для заявника [10, с. 37].

З огляду на проведене дослідження очевидним є висновок, що біля джерел формування того чи того демократичного інституту ле-

жить певне право, зокрема право на вільні вибори, свободу думки, об'єднання, доступ до незалежного судочинства, власне право особи мати права та володіти реальними гарантіями їх реалізації. Отже, через інституціоналізацію прав людини відбувається утвердження демократичних принципів. На прикладі аналізу окремих положень Конвенції та судової практики резюмуємо, що європейські норми демократії – це ті права, які закріплені в базовому акті європейського співтовариства загальної дії та безпосередньо ґрунтуються на основних принципах міжнародного права. Права людини, власне, і визначають норми демократії у наднаціональній правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лавринович О.* Європейська конвенція з прав людини – надійний доривок гуманістичного розвитку України / О. Лавринович // *Право України.* – 2010. – № 10. – С. 43–47.

2. *Баранов К.* Избранные решения Европейского суда по правам человека. Статья 11 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Ч. 1 : Свобода ассоциаций / Сост.: К. Баранов, Д. Макаров, А. Юров. – М. : Московская Хельсинская группа, 2009. – 128 с.

3. *Європейська конвенція з прав людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14, з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 та 13* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECCHR/EN/Header/Basic+Texts/The+Convention+and+additional+protocols/The+European+Convention+on+Human+Rights/>

4. *Матье-Моэн (Mathieu-Mohin) и Клерфейт (Clerfayt) против Бельгии.* Решение Европейского суда по правам человека от 2 марта 1987 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461418/2461418.htm>

5. *Подколзина против Латвии (Podkolzina v. Latvia):* Постановление Европейского суда по правам человека от 9 апреля 2002 года (жалоба № 46726/99) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/podkolzina-protiv-latvii-postanovlenie-evropejskogo-suda>

6. *Дикман С. С.* Свобода мирных собраний в практике Европейского суда и Комиссии по правам человека: сб. решений и постановлений / С. С. Дикман, К. И. Терехов; Под общ. ред. С. С. Дикмана. – М. : РИО Новая юстиция, 2011. – 360 с.

7. *Дудаш Т.* Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у світлі праворозуміння Страсбурзького суду / Т. Дудаш // *Право України.* – 2010. – № 10. – С. 158–165.

8. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.* // *Офіційний вісник України.* – 1998. – № 13. – Ст. 270.

9. *Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения* / В. А. Туманов, Л. М. Энтин и др.; Под общ. ред. д. ю. н.,

проф. В. А. Туманова и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. – М. : изд-во НОРМА, 2002. – 336 с.

10. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : ІКЦ «Леста», 2005. – 116 с.

Попович Т. П. Європейські норми демократії: теоретико-правові аспекти

У статі розглянуто основні положення Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. щодо утвердження чільних демократичних інститутів. Особливу увагу присвячено аналізу окремих рішень Європейського суду з прав людини, що безпосередньо впливають на розуміння сутності демократії світовою спільнотою. Зроблено самостійні висновки щодо визначення поняття європейських норм демократії.

Ключові слова: демократія, Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини, вільні вибори, незалежне правосуддя, права людини.

Попович Т. П. Европейские нормы демократии: теоретико-правовые аспекты

В статье рассмотрены основные положения Европейской конвенции по правам человека от 04.11.1950 г. по утверждению ключевых демократических институтов. Особое внимание уделено анализу отдельных решений Европейского суда по правам человека, которые непосредственно влияют на понимание сущности демократии мировым сообществом. Сделаны самостоятельные выводы относительно определения понятия европейских норм демократии.

Ключевые слова: демократия, Европейская конвенция по правам человека, Европейский суд по правам человека, свободные выборы, независимое правосудие, права человека.

Popovych T. European standards of democracy: theoretical and legal aspects

The article reviews the main provisions of the European Convention on Human Rights from 04.11.1950 on the establishment of key democratic institutions. Particular attention is devoted to the analysis of separate decisions of the European Court of Human Rights, which directly affect the understanding of democracy by the international community. Within the article were made self-conclusions on the definition of european standards of democracy.

Key words: democracy, the European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, free elections, independent judiciary, human rights.